
JAN KOŘENSKÝ – VĚDEC A ČLOVĚK

OLDŘICH ULIČNÝ

JAN KOŘENSKÝ, SCIENTIST AND MAN

This article discusses the scientific and human profile of Professor Jan Kořenský. He was a leading Czechoslovak and Czech linguist and created a new concept of describing the Czech language. It is based on a synthesis of older structuralist and more recent pragmatic and philosophical approach to Czech and language in general.

Key words: Jan Kořenský; philosophy of language; pragmatic; cognitive and semiotic approach to Czech and language in general

1. Naše lingvobohemistická obec v září 2023 záslužně oslavila památku tří významných československých lingvistů konferencí *Paměť národa*; šlo o dílo Vladimíra Šmilauera, Karla Hausenblase a Alexandra Sticha (srov. Uličný 2024). Banální pravda, že člověk je smrtelný, se však začíná dotíravě týkat i vědeckých generací narozených v třicátých a čtyřicátých letech minulého století. Vzpomínám-li na život a dílo Jana Kořenského, vnucuje se mi můj vlastní (kupodivu poněkud filozofující) článek o útěše z filologie (Uličný 2014). Proč vlastně zkoumáme jazyk, co nás vede k lingvistice jako oboru a většinou k celoživotnímu zájmu, povolání a zaměstnání? Občas slýcháme od kolegů z oboru našeho i z jiných: Já jsem tohle vlastně studovat nechtěl, ale na vysněný obor (např. japonštinu) jsem se nedostal, tak jsem nakonec za to, co bylo k dispozici (za tu čínštinu například), byl rád. Je to vyšší moc, osud, který nás řídí i tak, že si kdysi dávno studentka ve frontě na zápis v prvním ročníku stěžuje, že tu češti-

nu nechtěla, raději by chtěla zapsat ruštinu, student stojící za ní má opačný problém – a paní na studijním v době bez počítačů na oba mrkne a obory bez problému vymění?

2. Toto případ Jana Kořenského přesně nebyl, ale přece jen: Jako mladý student tíhl k divadlu a k literární teorii, takže i jeho osud popotáhl někam jinam, k oboru těsně souvisejícímu. Přesto i zde následoval vývoj, který ho po období gramatickém vedl zase dál, k obecné lingvistice, sémantice a filozofii jazyka, tedy k oblastem, k nimž zřejmě byl svým naturelem předurčen. A bylo to i jisté furiantství, které vede nejednoho adepta věd: Budu dělat to, co moc neznám, ale co mě láká jako dobrodružství, i když tuším, že to snadné nebude.

I Jan Kořenský, tvrdím, byl svým založením dobrodruh. Jako by tušil, že každý jazyk je podle mnoha znalých tak složitý, že nezbyvá než rezignovaně přiznat: „Děláme, co umíme, tváří v tvář děsivé rozmanitosti a složitosti jazyka [...]“ (Richerson-Boyd 2006), ale jako by právě toto tušené ho tolik lákalo. Mnozí z nás se s tímto faktem už dávno smířili, jiní tolik ne – srov. názor na redukcionismus proti holismu čili celostnosti či komplexnímu přístupu v lingvistice od slovenské lingvistky Márie Bednárikové: „Nositeľom jazykovej kompetencie je celý kognitívny systém. Predstavitelia holistickej koncepcie vyčítajú modulárnym vysvetľovaniam prílišnú mieru idealizácie a formalizácie jazykových schopností, ktoré vedú k postulovaniu jazyka ako uzavretého systému a neumožňujú vysvetliť kognitívnu účelnosť jazyka“ (Bednáriková 2013).

Jan Kořenský se celostnímu požadavku jazykového popisu snažil přiblížit, i když od modulů a modelů jazyka či řečové činnosti sám vycházel a ke kýženému popisu kognitivní účelnosti jazyka se blížil kriticky, když smysl jeho existence neviděl v domácím kognitivním přístupu založeném na lexikální teorii, nýbrž ve vyústění pragmatickém (viz Kořenský 2014). Pomiňme další pokusy o teoretické postižení jazykových funkcí, vždy komplexní, holistické či celostní, kterými Kořenský navazuje na své strukturalistické začátky a které

často spojuje se soudobými pokusy o jejich formalizaci. Podívejme se nejdříve na metodologii počátků Kořenského lingvistické dílny.

3. Už v článku (Kořenský 1971), který lze považovat za jeden z prvních vrcholů autorova víceméně klasického strukturalistického přístupu, vidíme jeho analytický smysl pro chápání jazyka jako funkčního systému. Vychází z klasického pojetí výrazu a významu, ale dochází až k pragmatickým funkcím některých sloves nedějových. Z nich pak vyvozuje závěry zásadního významu, a to popis vztahů všech jazykových rovin při konstrukci větných vzorců. To podle autora znamená, že „větnésémantická relace ‚vybírá‘ modifikaci lexikálního významu z rámce možností slovesa (rámec má charakter limity), přičemž modus lexikálního významu zpravidla jednak ‚opakuje‘ větný význam relace, jednak ho specifikuje. Vztah GSP a SSP napomáhá při odhalení různé větnésémantické funkce slovesa“ (Kořenský 1971). Kořenský také velmi účinně využívá různých formalizačních přístupů a podává další syntakticko-sémantické rysy užívané v danešovské syntaktické teorii i nadále. V tomto i v jiných případech postupuje autor klasickým induktivně-deduktivním způsobem.

4. Důraz na formální stránky jako metodologické východisko převažuje v autorově první významné knižní práci (Kořenský 1972). Jeho pádové vzorce jsou nápadem vycházejícím ze vzorců větných, které se staly také podkladem *Mluvnice češtiny 3*; při této velké práci, jak známo, se však Kořenský soustředil na vedení prací na velkém díle morfologickém, tj. *Mluvnice češtiny 2*. V knize o pádu se dají nalézt všechny strukturalistické vymoženosti, např. formální vyřešení otázky valence předložkových pádů tím, že bezpředložkový pádový vzorec je sjednocen se vzorcem předložkovým na základě koncepce nulového morfému. Autor také přijímá ideu invariantního významu pádu, známý Jakobsonův pádový Gesamtbedeutung, jeho pojetí je však vysoce abstraktní a pracující např. s vícestupňovým derivačním popisem pádových vzorců, jakož i s tzv. diferenciacními schopnostmi

pádů v rámci obecných pádových vzorců, které vycházejí především ze známé homonymie pádových morfů. Kořenský nakonec přistupuje pro češtinu na jakési množiny limitních významů, které však formuluje v závislosti na zvoleném modelu větných vzorů, tj., jak řečeno, bez rozlišení pádů předložkových a bezpředložkových. Tento svůj přístup neupravuje ani ve své stati pro *MČ 2* – mimochodem v časové tísní, kdy původně angažovaný autor text nedodal (srov. Kořenský 1986). Domnívám se, že tyto pokusy jsou přesvědčivější než např. kognitivistické invarianty Laury Jandy (podotýkám jen, že osobně dávám přednost formalizaci pádových invariantů s rozlišením funkcí pádů bezpředložkových na jedné a předložkových na druhé straně; srov. Uličný 1972; 1984; 2000).

Nominativ: jméno (název, podmět) totožnost (přísudkový nominativ) 2. Genitiv: pramen (předložky a slova vyjadřující ústup) cíl (předložky a slova vyjadřující přístup) celek (držba, množství, sekundární předložky) vztažný bod (zápor, blízkost, data) 3. Dativ: přijímací (nepřímý předmět) prožívací (se slovy vyjadřujícími prospěch a škodu) soutěžící (se slovy vyjadřujícími vyrovnané síly, poddanost, přesilu) 4. Akuzativ: určení (přímý předmět, pohyb) rozměr (prostor, délka) 5. Vokativ: volání. 6. Lokativ/Lokál: místo 7. Instrumentál: prostředek (způsob, nástroj, cesta, činitel) označení (přísudkový instrumentál) datek (s předložkou s) orientační bod (s předložkami před, za, nad, pod, mezi) Každý pád reprezentuje souvislou síť významů různě rozšířených metaforami (srov. Janda nedat.).

5. Zde je vhodné podotknout, že kniha *Komplexní popis výrazové struktury pádu substantiva v češtině* (Kořenský 1972) nebyla v tehdejší Československu recenzována. Nechápal jsem tehdy, proč autor nakonec požádal právě mě, abych se tohoto úkolu ujal a recenzi poslal do polského lingvistického časopisu *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, a to i vzhledem k tomu, že už jsem byl v té

době v nemilosti normalizačních mocipánů a pracoval ve strojírenské informatice. Teprve během diskuse na konferenci k uctění Kořenského památky (*Člověk a jeho text*, 2023) mi poznámka kolegy Miloslava Vondráčka odhalila, že nedostatek recenze v našem odborném tisku byl pravděpodobně spojen s citací práce filozofa Jana Patočky. Recenze v Polsku vyšla (viz Uličný 1977).

6. Není také od věci zmínit časté čtenářské stížnosti na domnělou neprůhlednost stylu Kořenského pozdějších textů z období filozofujících, jejich jistou arteficiálnost, až nesrozumitelnost. Znal jsem však velmi nadaného studenta, který po zevrubném studiu zjistil, že porozumět Kořenskému je sice obtížné a zdoluhavé, avšak cenné. Sám jsem přemýšlel o Kořenského zálibě v „uvozovkování“ jeho termínů i netermínů, kterou dokonce nakazil i některé své studenty a kolegy. Kořenský byl excelentní stylista, takže je zřejmé, že k nové tematice a jejímu stylovému ztvárnění, v nichž neměl kromě několika esejistů jazyka mnoho předchůdců, hledal prostředky, které by tuto nejistotu pomáhaly aktualizacími prostředky vyjádřit (srov. také Minářová a Chloupek 1983). Teprve rozhovor s kolegou filozofem o přesnosti filozofické němčiny a jisté vágnosti angličtiny, která nutí autora k dovysvětlování a k vysvětlujícím komentářům, mě přivedl na myšlenku, zda za Kořenského náročný styl nemůže vlastně i čeština jako jazyk. Jako jazyk typologicky tíhnoucí k verbálnímu vyjadřování, k lexikální a frazeologické polysémii, jako jazyk a jeho užívání, které i přes sto padesát let pěstění a přizpůsobování své odborné spisovné podoby vědeckým a civilizačním potřebám národa, národa snažícího se držet krok s okolním světem, stále hluboce koření ve své minulosti (srov. však některé odlišné názory, např. Hejdánek 1992).

7. Nakonec několik vzpomínek na Jana Kořenského jako člověka, vedoucího činitele a přítele. Jan byl při vší své vědecké zaujatosti člověk veselý a laskavý; jako vedoucí činitel, tj. jako asistent prof. Havránka i pozdější zástupce ředitele ústavu, byl účinný, přesný a solidní,

s velkými zásluhami o vědecké dílo Ústavu pro jazyk český a jeho pověst ve světě, jako šéf se schopností vést vědecké individuality ke konsensu i jako člověk v dobrém slova smyslu konciliantní. Jako přítel se v mém případě osvědčil, když k blížícímu se konci normalizace mi nabídl místo pracovníka pro projektování počítačového zpracování jazykovědných informací v ústavu. Nic na tom nemění skutečnost, že příslušné soudružky se zasloužily osobně o to, aby tato akce tehdy nedopadla dobře; do dvou let ostatně skončily s normalizací i ony.

Je dobré, že památka na Jana Kořenského však zůstává.

prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.
emeritus UK v Praze a UP v Olomouci
oldrich.ulicny@email.cz

LITERATURA

- Bednářiková, Mária. 2013. *Úvod do kognitívnej lingvistiky*. Trnava: Filozofická fakulta TU.
- Člověk a jeho text. Kolokvium věnované Janu Kořenskému. Olomouc: KBH UPOL, 29. 11. 2023.
- Daneš, František, Hlavsa, Zdeněk, Grepl, Miroslav et al. *Mluvnice češtiny 3*. Praha: Academia 1987.
- Hejdánek, Ladislav. 1992. „Jazyková norma a filosofie.“ *Reflexe* 7–8, s. 9.
- Janda, Laura A. Ndat. „Sémantika pádů v češtině.“ <https://docplayer.cz/30191200-Semantika-padu-v-cestine-laura-a-janda-university-of-north-carolina-at-chapel-hill.html> (přístup 26. 11. 2023).
- Komárek, Miroslav, Kořenský, Jan et al. 1986. *Mluvnice češtiny 2*. Praha: Academia.
- Kořenský, Jan. 1971. „K problému větněsémantických funkcí nedějových významů českého slovesa.“ *Slovo a slovesnost* 32(3), s. 208–216.
- Kořenský, Jan. 1972. *Komplexní popis výrazové struktury pádu substantiva v češtině*. Praha: Academia.
- Kořenský, Jan. 1986. „Pád podstatných jmen.“ In *Mluvnice češtiny 2*. M. Komárek, J. Kořenský et al., s. 53–66.
- Kořenský, Jan. 2014. „Konstrukce gramatiky ze sémantické báze a kognitivní lingvistika.“ In *Proměny myšlení o řeči na rozhraní tisíciletí*. Jan Kořenský. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Minářová, Eva a Chloupek, Jan. 1983. „Výrazy v publicistickém textu označené uvozovkami.“ *Naše řeč* 66(1), s. 14–22.
- Richerson, Peter J. a Boyd, Robert. 2006. *Not by genes alone*. Chicago: Chicago University Press.
- Uličný, Oldřich. 1973. „K pádovému systému češtiny.“ *Slavia* 42, s. 347–361.
- Uličný, Oldřich. 1977. „O komplexní výrazovou strukturu substantivního pádu.“ *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 35, s. 175–179.
- Uličný, Oldřich. 1984. *Instrumentál v struktuře české věty. Příspěvek k popisu a metodice výkladu pádového systému v češtině*. Praha: Pedagogická fakulta UK.

Uličný, Oldřich. 2000. *Instrumentál v struktuře české věty*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Karolinum.

Uličný, Oldřich. 2014. „Celostnost jako metodologický princip lingvistické analýzy.“ In *Jazyk a jazykoveda v interpretácii*. Eds. Oľga Orgoňová, Katarína Muziková a Zuzana Popovičová Sedláčková. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 126–130.

Uličný, Oldřich. 2024. „Vladimír Šmilauer, Karel Hausenblas a Alexandr Stich v roce 2023. Osobnosti a jazykovědné dílo.“ *Acta Universitatis Carolinae. Philologica* 1, 2024, s. 11–22.